

նոյն բարբառոյն կազմութեան վրայ, եւ այն մասնոյն եւեթ պիտի նուիրենք մեր գլխաւոր ուշադրութիւնն, որք կայս ու յարաբերութիւնն ունին արդի լեզուիս հետ, այն մասնաց կ'ըսեմ՝ զորս եզրանակս իւրի մեզի սեպականած ենք կամ որոց մեզի ընտանեանքը բազմապի կ'ընդունայ:

Եւսանք որ ի շնորհս այս մեր յայտարարութեան, եւ միտ գնելով թէ զոյնք գրութիւնս առաջին փորձ մըն է սոյն նիւթին վրայ, շին մեզագործի գնեղ ուսումնականք. եւ մենք մեր աշխատութիւնն ըստ բաականին վարձարուած կը համարենք, եթէ օրինակ ըլլանք այլոց կատարելագոյն եւ փութանկանագոյն ինչ հրատարակելու, եւ ատ փորք մի հանգանակենք արդի լեզուիս կոտորելագործութեան:

1.

Ի լեզուի մը վրայ խօսելու ուզողն յառաջ քան զամենայն պէտք եւ հետազոտել թէ ուստի է եւ երբ անոր ծագումն: Անշուշտ մեզմէ ալ կը պատահի այսպիսի հետազոտութիւն Նախնեաց աստուրներն նկատմամբ, զոր կը փորձենք կատարել: Բայց ի՞նչ գիրն ըստ պատշաճի լուսաւորելու համար՝ հարկ է որ առ սակաւ մի հեռանանք մեր յատուկ նիւթէն, եւ շատ դարեր վեր ելելով՝ դիտենք մեր գրականութեան սկզբնաւորութիւնն, որով ըլլալու հետազոտութիւնը կը դիւրանայ: Եօժարութեամբ իսկ կը մտնենք յայս զարտազգութիւն, որովհետեւ այսու կարող ենք ցոյն այն ոչ սակաւ մտաց մէջ արմատացնել կարծիքը՝ թէ Նախնեաց աստուրներն յառաջ եկած է պարզապէս գրաբարէն, որ յընթացս դարերու ի բերան ժողովրդեան ապականելով՝ հասած է յայն վիճակ յոր կը գտնենք մտ ի վախճան ժԲ. դարուն:

Եւստի է թէ որպիսի եւ իցէ լեզու, եւ առանձինն մեր գրաբարին պէս հարուստ, կանոնաւոր եւ ամեն կարեւորագէ ճիւղացեալ լեզու, ի սակաւ ժամանակի յերեւան չ'ըլլեր: Աւելորդ է դարձեալ յիշատակենք անգամ՝ թէ կանխադոյն է իւստ քան իջեռնիւն, այսինքն թէ երբեք լեզուն կ'ենթադրէ իւստեւ լեզու: Արդ գիտենք որ հայերեն նշանագրաց գիտելի՝ անմիջապէս յարգելցին, եւ այն՝ կարճ միջոցի մէջ եւ համեմատաբար ոչ այնչափ բազմաթիւ անանանց ձեւեր, բայցման ընդամենն եւ քանչեւ ի մատուցել՝ ի դարմանս եւ ի հիացումն չորեքստասան դարուց ժառանգացոյ:

Այս բնական հետեւանքն է բռնել՝ թէ նոյն մատենից լեզուն նորահնար չէր, այլ ի հնուց եկած, այն լեզուն էր՝ որով կը վարուէին ժողովրդեան բարձրագոյն դասը, արքունիքը, եկեղեցականք եւ ազատանին, այն լեզուն՝ որով իրենց երգերն ու զրուցները շարադրած էին անուանի երգահանք Գողթնի գաւառի, այն լեզուն՝ որ թէ եւ հասանալիանաբար չէր գործածեր միջնաշխարհին բոլոր ժողովուրդը, բայց իր հասկերն, իւր սովորական բարբառն անշուշտ շատ տարբեր ըլլալով: Արդ մեր գրականութեան Նախահարը, զոր սովոր ենք Առաջին Թարգմանիչը կոչել, ձեռք գրարին այն խօսեալ լեզուն ի գիր առնուլ՝ գրաւոր ընել:

Տարակոյս չկայ որ ասոնց ջանքերն ու ծարարութեամբ՝ նոյն ազնուականաց եւ գրագիտաց հին լեզուն կամ բարբառն առաւել եւս յղիւնաւ, յարգարուած, կանոնաւորուած է, միանգամայն ոչ սակաւ ազդեցութիւն ընկելով իրենց գրութեան վրայ ծանօթ լեզուք եւս, մասնաւոր յունարէնին: Բայց այս՝ ինչորոյն ետեւիւնն ամենեւին չի փոխեր, հաստատուն մնալով միշտ՝ թէ առաջին մատենաւոր նշանագրաց գիտելի անմիջապէս ետքը գրուեցան՝ այն լեզուաւ են, զոր կը խօսէր եւ կամ գէթ կը հասկերնար մասն մի նոյն ժամանակի ժողովրդէն: Նեն: Այլպէս եւս այսմ ամեն ժամանակակից կամ իրր ժամանակակից պատմագիրը, որ կը հաստատեն թէ յառաջագոյն իմացուածը զորց կամ ընթերցուածը զրեւալ ժողովուրդը Թարգմանչաց գրութիւնն անմիջապէս սկսան հասկընալ:

Ասկայն եւ ոչ իսկ պէտք կայ դիմելու այսպիսի մակարարութեանց եւ պատճառաւորութեանց՝ իմանալու համար թէ Թարգմանչաց գրաւոր լեզուն նոյն էր ժողովրդեան մեծագոյն մասին բարբառայն հետ կամ անոր նման: Բարբառաւորութեամբ պահուած են նշխարը հին հեթանոսական երգաց եւ զրուցաց, որ ճշդիւ յիշեալ զորց լեզուն կը խօսին: Արդ այս երգք եւ զրուցք, ինչպէս գիտենք, բազմաթիւ էին եւ երկայն, եւ թէպէտ հին շատ հին, բայց Թարգմանչաց ժամանակն եւ միշտ չեւ եւ. դարուն վերջը ի բերան ժողովրդեան մի պարտէին: Խորենացի՝ տեղ մը ասոնցմէ քանի մի սող յառաջ բերելով՝ կը յաւելու. «Չայս երգքն լով ամաց բարբառն ըստ իսկ օգնելով Դարէն» (Գիրք Ա. Գլ. 15.) եւ յայտնի է թէ ժողովուրդն այն լեզուաւ՝ Իրգէ կամ երգ մտիկ կ'ընէ՝ զոր կը հասկերնայ: Բայց ասին պայտաշական վիպութիւն բերենք: Նոյն մատենագիր՝ ժողովրդեան, մանաւանդ թէ գեղեցկագ զործածած խօսք կամ առակ մը կը յիշատակէ, որոյ լեզուն թէ երգաց եւ թէ Թարգմանչաց լեզուն կատարելապէս միաբան է: Հիբան գաւառին բարբերութեան եւ Երարայի շատակերութեան վրայ խօսելով՝ այսպէս կը գրէ. «Ասան որոյ արդարանալ թուի առասպել էին՝ որ աչ ի Դւ. Բեւիլաց. Թէ քո Երարայի որկորն է, տեւն, մեր Երարակայ ամբարն չեն» (Գիրք Ա. Գլ. ԺԲ.) կրնայ թերեւս ի հաստատութիւն ասացելոցս առնուիլ նաեւ Բուզանդայի խօսքն, որ կը գրէ Գ. դարու հայ ժողովրդեան վրայ թէ կը սիրէին «գիւրեանց երգս առասպելաց զվիպասանութեան», անշուշտ ոչ միայն անոնց նուագաց կամ հանձնակար, այլ մասնաւոր խորհրդուն պատմաւան, զոր ի հարկէ պէտք էին հասկընալ: (Գիրք Գ. Գլ. ԺԳ.)

2.

Ի՞նչպէս ուրեմն ի Ե. դարու Հայաստանի մէջ կար ժողովրդական բարբառ, զոր ի գիր առնելով Թարգմանիչը՝ բրին գրաւոր լեզու: Բայց ենթադրելու ենք թէ ամեն նաեւ հեռաւոր գաւառաց մէջ ճշդիւ լեզունայն բարբառ չէր գործածուել. վասն զի ամեն ժամանակաց եւ ամեն ազգաց լեզուարանական պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ անկարելի է որ հաջորաւոր մըն ընդարձակութեամբ

բառերն ու ձեւերն ըլլալ. այլ ի հարկէ իրենց ծննդեան կամ բնակութեան տեղւոյն ժամանակակից ժողովրդական բառերն ու ձեւերն ըլլալուն են, զոր իւրաքանչիւր է գրուածս իւր մեծած է: Նոյնն ըսելու է նաեւ կերպ կերպ յատուկ ասացածոց, միանգամայն սղմանց եւ ամփոփմանց վրայ, որ այնպէս մեծ դեր կը խաղան ռամկական գրութեանց մէջ:

Արածենք թէ այսպիսի բաւական է մեծ հաւանականութեամբ հաստատելու թէ կային ի Հայոյ դասական գաւառական բարբառք, որ զբաւոր լեզուին հետ եւ անկէ անհամեմատ առաւելութեամբ կենդանի մնացին ի ժողովրդեան լրջութացս դաւաճ, գրաւորը կարող չըլլալով զանոնք անհետացնել եւ միակ տիրող ըլլալ: Այս է ընդհանուր պայման ամենայն լեզուաց, որմ շուրջից պատճառ է բաց անոնց հայ լեզուս. եւ թէ իրօք բացառութիւն եղած չէ՝ կը վկայէ գաւառական բարբառոց այժմու գոյութիւնն եւս: Ստորգ է՝ անգոտին ի սկզբանէ գրականութեան մեծ շննք եղած եւ ստատիկ փոյթ տարուած է՝ Թագաւորական հրամանագր եւ արքունի գանձիւք իսկ՝ գրաբար տարածելու եւ ժողովրդեան ընտանի ընելու. ասկայն եւ այնպէս ամէն կողմ՝ ժողովրդեան մեծագոյն մասն պահած է իւր գաւառական այլեւայլ բարբառները, թէ եւ ի միոյ կողմանէ օրբաօրէ աւելի աղաւաղելով, ինչպէս ընտկան է ամէն ռամկական բարբառոց, եւ ի միւս կողմանէ առաւել կամ նուազ աստիճանաւ գրաւորին ազդեցութիւնը կրելով:

Այսպէս եղած է ի սկզբանէ եւ այսպէս կը շարունակէ միշտ՝ ոչ առ մեզ միայն, այլ նաեւ առ այլ ազգս: Այժմու կենդանի լեզուաց մէջն՝ օրինակ համար՝ յիշենք միայն երկու երեք գլխաւոր եւրոպական լեզուները: Գաղղիոյ, առաւել եւս Գերմանիոյ եւ մանաւանդ Իտալիոյ մէջ, ոչ ի դիւրոյ, յաւան եւ ի գաւառապաշտօն եւեթ, այլ եւ ի մայրաքաղաքս իսկ, ժողովրդեան միոյ մասին բերանք տիրող են գաւառական կամ ռամկորէն բարբառք: Այս է թէ համեմատենք հին ժամանակաց հազարակցութեան միջոցներն, ուսմանք տարածելու եւ գրաւոր լեզու սորվեցնելու գրքերն ու դպրոցներն՝ ընդ այժմուս, կը հարկադրենք խոստովանիլ թէ տասնապատիկ, եթէ ոչ հարիւրապատիկ, աւելի գոժաւոր էր Հայաստանի ժողովրդեան գաւառական բարբառոց փրկուելով գրաւորին հետ նոյնանալը, քան թէ վերոյիշեալ նոր ազգացն:

Այս ամենայն առաջի առջ ունենալով, կը համարենք թէ կարող ենք կրել հետաջոտութիւնն՝ զոր յանձն առինք ընել ի սկզբան գրութեանս առաջարկեալ խնդրոյն վրայ, եւ իրենք՝ Նախնեաց ռամկորէնն ծագած է Հայաստանի ժամանակակից գաւառականներէն, եւ գնաղան եղանակաւորմամբ՝ հին գրաւոր լեզուէն, կամ թէ խոստովաւոր է ժամանակակից գաւառական բարբառոց եւ գրաւոր լեզուի:

(Շարունակելի)

Հ. Ղ. Յ.

ՄԱՅՆՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՊՐ. ՈՄԵՆՑ ԹԱՆԿԱԿԵՐ-ԼԵՐԻՍԵՆԴԱՆԻ ՆԻ ԵՐԵՎԱՆ ՀՈՐՈՑ

(Շարունակելի)

Դիտողոքս/ի հոնք Գ. Դիտողմ վրայ.

“Հայաց սերունդն:”

1. Առաջին վարկերն ընդհանրապէս ազգասէր ականջաց Ժանը կու գայ լսելը՝ թէ իւր ազգին նախնական պատմութիւնն առասպելական կամ առասպելախառն ըլլայ: Բնականաբար այս առաջին անգամ չէ, որ մեր ազգին մէջ այսպիսի գրութիւնք կը հրատարակուին. արդէն իսկ մեր ականջներն ասոնց ըստ բաւականի վարժած են. սակայն եւ այնպէս մեր ազգային սեպհականութեանց այսպիսի Ժանը քննադատութեանց ենթարկուիլ՝ հասարակօրէն խորթ կը լսուի. մանաւանդ թէ կան գիտնականք եւ հին գաղափարք տողորեալ անձինք, որ աններելի յանգագնութիւն կը համարին մեր նախահայ ազգաբանութեան ու պատմութեան վրայ յերկուս նալն՝ թող թէ զանոնք ազգագրական առասպելաց կարգը գտնելը, որպիսի են ընդհանրապէս ամենահին ազգաց պատմութիւնները:

Այսօրուսն առողջ քննադատութեան պաշտօնն է մասնագիտաց ձեռքը քննել ու ճշգրել առ հասարակ ամենայն ինչ, որ ըստ փիլիսոփայական սահմանի կամ նիւթապէս մեր զգայարանաց ներքեւ կ'իյնան եւ կամ յարգիւնս իւրեանց մեզի ծանօթ են, թէ եւս այս սահմանն ինչ ինչ նիւթաց մէջ չի պահուի, օրովս առ այժմ՝ մեր նպատակն հեռի կը մնան, Բայց պատմական ճիւղն իւր յարակից հնարասական լեզուագիտական եւ այլն մասերովն հանդերձ՝ առանձնական մասնագիտաց անխոնջ ճգամնն այնպիսի կատարելութեան հեռի է, որ գոնեայ հիմպ տիեզերաց վրայ ծանօթ եղած պատմութիւններն ողջամիտ քննադատական զննութեանց ենթարկելով՝ ստորոգն յերկայականէն, ճշմարիտն ի մոլարեն, հաւանական յանհաւանականէն զանազանուած է. մասնաւորապէս ժխտական մասն՝ առասպելականները, նմանողութեամբ յարմարեցածները, անբաղաժայգ ու անյարիւր յօդուածները մի առ մի ցուցուած են: Թէ եւս ասոր հաստատականը չէ կրցած գտնուիլ կամ ապացուցուիլ, բայց ըստ մեզ խնդրոյն վրայ մեծ փոփոխութիւն չի բերեր, վասնից զատ խնդիր է պատմութեան մը ստուգութիւնն կամ երկրպայականութիւնը կամ բոլորովն ստույթիւնն ապացուցանել, դարձեալ զատ է անոր հարազատն ու ճշմարիտը գտնել: